

NAVOIYNING MEMUAR-BIOGRAFIK NASRIY ASARLARI TAXLILI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10246807>

Tojimatova Zulayxo Abdug'affor qizi

FarDu o'qituvchchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada navoiyning memuar-biografik nasriy asarlari tahlili yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *memuar-biografik, riyokor, asar, odil va zolim, oqil, fozil vazirlar, yaxshi va yomon san'atkorlar, qalamkash ijodkorlar.*

Navoiyning ijtimoiy-siyosiy va didaktik xarakterdagi «Maxbubul-qulub» asari uning ijodiyotida nasrning eng yorqin namunasi sanalib, unda badiiy nasrga xos xususiyatlaridan keng foydalanilgan.

Asarning yorqin ijtimoiy mazmunga ega bo'lgan birinchi qismida feodal jamiyatida mavjud bo'lgan sosial tabaqalarning har birini ana shu jamiyatda tutgan o'zni va vazifasi haqida so'z yuritilgan ekan, riyokor din ahllari, navkar, sipox, va h. k. larning ijtimoiy portretlari chuqur mantiq, yuksak pafos hamda real tasviriy bo'yoqlarda yaratib beriladi. Shuning uchun har bir xarakteristikaga singdirilgan isyonkor publisistik ruh va muallif tutgan insonparvarlik yo'nalishining izchilligi, bayonning badiiy serjiloligi, fikrning teran, til va uslubning lo'nda va ravonligi bilan birlashib ketib, Navoiyning nasriy mahoratini namoyon qiladi. Misol tariqasida asarning «Riyoyi shayxlar zikrida» degan maqolasini keltiramiz: «Shayxi riyoyi — ra'nolir jilvanamoyi. Misedur oltin bila rukash, tashi xushnamo va ichi noxush. Surati darveshvas va ma'nisi sarosar rash. Orastaliri barcha qayd va karomati tamom shayd. Amomasi riyosat yuki, boshida bir fosid xayol har tuki. egnidagi muraqqa' — rangomezlik. bila mulamma'. Ridosi uyubining pardadori va riyo charxi igirgan har tori. Misvoki tama' tishin elturga suhon, shonadoiida reshxand olati nihon. Muxraboqlik tasbihin evumak va uzunroq namozdin g'arazi el ko'rmak. Kulohi davlat ul davlatmandra dastor va uzunroq aloqasi tulku quyrug'idin namudor. Mahalsiz sayqasi bag'oyat sovuq, andoqki vaqsiz un tortgan tovuq. Raflatdin avrodida alola, nechunkim mastlar bazmida «dirno talolo». Barcha kalimoti hiylaangez va majmu'i harakoti g'arazomez. Voqeasi bari yasalg'on, uyg'oqligida degani barcha yolg'on. Simoy usuldin tashqari, vajdu sa'qasi ta'rif ohangidin nari. Suratida muncha pech, dar pech, ma'nosi boshdin ayoq hech.

Bu xabis zotu muncha oroyish, pok eranlar holidin ancha namoyish.

Hayhot-hayhot, uyat, yuz ming uyat! Turfa bukim, bu mazharra muridlar ham bor, xizmatida barcha sheftu beqaror. Ul bu do'konni yurutub tadbir bila va bu ma'rakani ko'rub tazvir bilakim, shayotinra mahalli hayratdur va devi lainra mujibi ibrat va nafratdur...

Keltirilgan maqolada riyokor shayxning tashqi portreti va xarakteri to'laqonli qilib yaratiladiki, uni adabiyotshunos A. Abdug'afurov «Navoiy ijodidagi prozaik satiraning eng

yaxshi namunasidir» deb baholagani bejiz emas. Qo'shimcha tarzda aytish kerakki, Navoiygacha va Navoiy davridagi nasrda keng qo'llanilgan saj' san'atining har uchchala turi bu erda g'oyat unumli ishlatilgan. Riyokor shayxlarning qabih kirdikorlarini, soxta va firibgarligini fosh etishda Navoiy shunday so'zlar, iboralar tanlaydi, aniq o'xshatishlar, sifatlashlar keltiradi va hatto nido san'atidan foydalaniladiki, natijada ham g'oyaviy, ham badiiy jihatdan g'oyat puxta, etuk nasr namunasi yaratiladi.

Asarning ikkinchi qismi tarkibidagi inson uchun yaxshi va yomon fe'l-atvor, xislatlar, bir so'z bilan aytganda, axloqiy qoidalar haqida bahs yurituvchi fasllar ham yuk.orida qayd etilganlar darajasida yozilgan. Lekin ta'kidlab o'tish lozimki, xuddi shu qismda Navoiyning o'z davri farzandi, aniq tarixiy sharoit, sosial tuzum va siyosiy-iqtisodiy muhitning namoyandasi o'laroq, mazkur sabablarning ta'siri va tazyiqidan mutlaqo qutula olmaganini yaqqol ko'rinadi. Buni «Tavba», «Zuhd», «Tavakkal», «3ikr» kabi fasl materiallari hamda ulardagi asosiy fikrni dalillash uchun keltirilgan hikoyatlar mazmunidan o'qib olish mumkin. Shunisi diqqatga sazovorki, Navoiy bu o'rinlardagi o'z tahlilida har bir inson uchun zararli xislatga uning «qutbiy aksi bo'lgan ijobiy fazilatlarini qarshi qo'yib so'z yuritadi va bunda qator-qator ilg'or fikrlarni maydonga tashlaydi.

«Mahbubul-qulub» ning uchinchi qismi turli-tuman foydali nasihat, hikmatlarni o'z ichiga oladi. Navoiy o'z tasavvuridagi komil insonga xos bo'lgan fazilatlarini targ'ib qilgan ekan, bularni tushuntirish uchun «tanbeh»lar beradi, ularda esa o'ziga qadar ma'lum va mashhur bo'lgan xalq makol, matal va hikmatlarini va xulosalarini keltiradi (Alisher Navoiy. Asarlar. 13-tom, 34-bet. Abdurafurov A. Navoiy ijodida satira. Toshkent, 1972, 153-bet.)

«Mahbubul-qulub»ning bunday «tanbeh»larini o'zbek didak-tik nasrining yorqin namunalari desaj xato bo'lmaydi.

Misol tariqasida quyidagi tanbehni keltiramiz: «Tilga ixtiyorsiz — elga e'tiborsiz. G'arzagoykim, ko'p takallum surgay, itdekdurkim, kecha tong otquncha hurgay. Yamon tillik andoqkim, el ko'ngliga jarohat etkurur, o'z boshiga ham ofat etkurur. Nodoning muvaxdish harzaga burzin qirmori — eshakning jhasiz qichqirmog'i. Xushgo'ykim, so'zni rifk. va musovo bila aytqay, ko'ngulga yuz ram keladurg'on bo'lsa, aning so'zidin qaytgay. So'z dadur har yaxshilikni imkoni bor, mundin debdurlarki, nafasning joni bor..»

Makruheki, harzasi tavil va ovozi karixdur, o'zi savti bila qurbaqag'a shabihdur. Ahli saodatlar ruhbaxsh zuloliga manba' ham til, ahli shaqovatlar naxs kavkabira matla' ham til. Tiliga iktidorlir — kakimi xiradmand, so'ziga ixtiyorsiz — laimi najand. Tilki fasih va dilpazir bo'lgay — xubroq bulray agar ko'ngul bila bir bo'lgay.

Til va ko'ngul xo'broq a'zodurlar insonda, savsan va runcha marrubroq rayohindurlar bo'stonda. Odame til bila soyir hayvondin mumtoz bulur va ham aning bila soyir insonga sarafroz bo'lur. Til muncha sharif bila nutqning olatidur va ham nutqdurki, agar nopisand zohir bo'lsa, tilning ofatidur»...29

Bu «tanbeh»da Navoiy tilning ahamiyati va nutq axloqi haqida fikr yuritadi. U o'z aqidalarini obrazli iboralar, o'xshatishlar bilan ifodalaydi. Tanbehda hozirgi o'quvchi uchun anglashilishi qiyin bo'lgan so'zlar ko'p uchraydi. Bu o'sha davrdagi adabiy til normalari bilan

izohlanib Navoiy prozasining tili aichagina murakkab ekanligini ko'rsatadi. Tan-behda (butun asarda bo'lgani kabi) istifoda etilgan saj' san'ati, undagi qofiyadosh yoki ohangdosh hamda teng hijoli so'zlardan foydalanish Navoiyning fikr, xulosalari va pand-nasihatlarining xalq orasida keng tarqalishi, xalq hikmatlariga aylanib mashhur bo'lib ketishini ta'minlagan omillardan biri (asosiysi, albatta, fikr, g'oyaning ilg'orligi, halqchilligidir) sifatida ahamiyatlidir.

«Mahbubul-qulub»ni badiiy nasrga yaqinlashtiradigan yana bir nuqtalardan biri — fikrni dalillash uchun keltirilgan hikoyatlardir. Navoiy ishq va uning qudrati haqida so'zlab quyidagi mazmunda hikoyat keltiradi: Bir odam bir go'zalni qattiq yaxshi ko'rib qoladi. Shuning uchun uni zindonga tashlaydilar. U erda va odamlar orasida unga chidab bo'lmas darajada azob beradilar. Lekin u o'z sevgilisi nomini aytmaydi. Oxiri noumid bo'lib tashlab ketadilar. Shunda yig'ilgan xaloyiq orasida hamma voqeani ko'rib turgan sevgilisi kelib, uning jarohatlariga malham qo'yadi, boshini silaydi. hikoyat quyidagi bayt bilan tugallanadi:

Kimki bir shiddat aro sabru tahammul ayladi,

Baxt aning nishini nushu xorini gul ayladi. Bu hikoyatda muallif ustalik bilan o'z zamonasida sevgi toptalgani va jinoyat sanalganiga aniq ishora qilib, jiddiy e'tiroz bildirdi. Unda sevgan odamning ajoyib qahramonona va fidokorona obrazi yaratilgandir. Uning sabot va matonatli ekani tanga detali orqali ko'rsatib beriladi.

Oshiqni azob berib kaltaklayotganlarida u og'ziga tanga solib olib, uni qattiq tishlagan, toki og'riq tufayli ovoz chiqarmagay, mahbubi nomini aytib yubormagay. Hamma tarqalganda qarashsa, tish orasidagi tanga mayda-mayda bo'lib ketgani ma'lum bo'ladi. Umuman, sof insoniy sevgi, ulkan maqsadga erishish yulida izchil bulishlik, sabr-toqatlilik qanchalik qudratli va oqibatli ekanligi hikoyatda yorqin va ta'sirchan qilib ifodalangan.

Asardagi hikoyatlarning ba'zilari din, diniy e'tiqodlarning xukmron mavqei bilan aloqadordir. Navoiy tavba, zuxd, tavakkal, qanoat, sabr, tavoze' va adab, sharh, tavajjuh, rizo, ishq kabi mafhumlar haqida fikr yuritar zkan, davr mafkurasi doirasida qoladi. Lekin ba'zi masalalarda davr uchun anchagina ilg'or so'zlar aytadi.

«Mahbubul-qulub»ning badiiyati adibning unda ilgari surgan g'oyaviy niyatlari, ijtimoiy munosabati va ruhiy olami bilan mutlaqo bog'liqdir. Shuning uchun ham Navoiyning bu asaridagi badiiy obrazlar, vositalar, ma'naviy va lafziy san'atlar boshqa nasriy asarlaridan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbek nasri tarixidan.-T.,1982.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar tuplami.20 jildlik.-T.. 1987-1992.
3. O'zbek adabiyoti tarixi besh tomlik 2 - tom T., "Fan"19